

TALKOT PARSONSNING FUNSIONALIZM NAZARIYASI

Ibragimov Jasurbek Ilhomjon o'g'li

ibragimovjasur1992@gmail.com

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
ijtimoiy gumanitar fanlar kafedrası sotsiologiya yo'nalishi o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola Parsonsning "Struktur funksionalizm" nazariyasiga asoslangan holda ijtimoiy tizimlarning barqarorligi, ularning funksional birligi, zamonaviy jamiyatdagi ahamiyati va tanqidiy nuqtalari batafsil tahlil qilinadi. Maqolada nazariyaning evolyutsiyasi, uning turli sohalarda qo'llanilishi va dolzarbligi statistik ma'lumotlar asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar. Tolkot Parsons, struktur funksionalizm, AGIL modeli, ijtimoiy tizimlar, funksional tahlil, jamiyat barqarorligi, Emile Durkheim, sotsiologik nazariya, ijtimoiy rollar, Manifest va latent funktsiyalar, ijtimoiy integratsiya, zamonaviy yondashuvlar, Niklas Luhmann, tanqidiy sotsiologiya, postmodernism
"PROBLEMS OF SOCIOLOGY AND APPLIED PSYCHOLOGY IN THE MODERN WORLD"

Abstract

This article analyzes the theory of Parsons' "Structural Functionalism" by examining the stability of social systems, their functional unity, and their significance in modern society, as well as critically evaluating its aspects. The article also explores the evolution of the theory, its application in various fields, and its relevance based on statistical data.

Keywords: Talcott Parsons, structural functionalism, AGIL model, social systems, functional analysis, social stability, Emile Durkheim, sociological theory, social roles, manifest and latent functions, social integration, modern approaches, Niklas Luhmann, critical sociology, postmodernism

Kirish. Struktur funksionalizm XX asrning o'rtalarida sotsiologiyaning asosiy nazariy paradigmalaridan biriga aylangan. Uning tamoyillari Tolkot Parsons tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, bu nazariya jamiyatni o'zaro bog'liq tizim sifatida tasavvur qilishga asoslangan. Parsonsning g'oyalari Emile Durkheimning ijtimoiy faktlar haqidagi qarashlari, Max Veberning ijtimoiy harakat nazariyalari va Vilfredo Paretoning tizimlilik konsepsiyasidan ilhomlangan (Durkheim, 1895; Parsons, 1951).

Parsonsning asosiy e'tibori ijtimoiy tizimlarni barqarorlik va funksional uyg'unlikni saqlaydigan strukturalar sifatida tahlil qilishga qaratilgan. Struktur funksionalizm doirasida jamiyatni tashkil etuvchi har bir elementning o'ziga xos roli borligi va bu rollar jamiyatning umumiy barqarorligiga hissa qo'shishi haqida tushunchalar ishlab chiqilgan.

Tadqiqotning dolzarbligi. Bugungi globallashuv davrida ijtimoiy tizimlarning barqarorligi va muvozanati dolzarb masalaga aylangan. Turli ijtimoiy o'zgarishlar — davlat boshqaruv tizimlari, ta'lim va sog'liqni saqlash sohalaridagi islohotlar va oilaviy qadriyatlarning o'zgarishi struktur funksionalizm nazariyasining amaliy ahamiyatini oshiradi. Jamiyatning turli elementlari bir-biri bilan qanday o'zaro bog'liq ekanligi va ularning o'zaro harakati qanday barqarorlikni ta'minlayotgani ushbu nazariyaning muhim o'rganish mavzusidir.

1. Struktur funksionalizmning asosiy tamoyillari. Jamiyatning tizimli tabiati. Parsons jamiyatni o‘zaro bog‘liq elementlardan tashkil topgan murakkab tizim sifatida ko‘radi. Ushbu tizimda har bir element — davlat, oila, ta‘lim tizimi yoki iqtisodiy tuzilma — o‘ziga xos funktsiyaga ega. Tizimning har bir qismi o‘z vazifasini muvaffaqiyatli bajarsa, jamiyat muvozanat holatida qoladi.

AGIL modeli.

Parsons jamiyatni tushunish uchun to‘rt asosiy funktsiyadan iborat AGIL modelini ishlab chiqqan (Parsons, 1951):

1. Adaptatsiya (A): Jamiyat tashqi muhitga moslashishi va resurslarni boshqarishi kerak.

2. Maqsadga erishish (G): Jamiyat umumiy maqsadlarini aniqlashi va ularga erishish uchun vositalarni ishlab chiqishi zarur.

3. Integratsiya (I): Ijtimoiy tizim ichida elementlar o‘rtasida uyg‘unlik va hamkorlikni ta‘minlash.

4. Legitimatsiya yoki madaniy barqarorlik (L): Jamiyatda qabul qilingan me‘yorlar va qadriyatlarning davomiyligini ta‘minlash.

Bu model orqali Parsons jamiyatning dinamik xususiyatlarini tushuntiradi. Misol uchun, davlatning siyosiy tizimi (G funktsiyasi) va ta‘lim tizimi (L funktsiyasi) birgalikda ishlashi orqali fuqarolarning ijtimoiylashuvini ta‘minlaydi.

2. Struktur funksionalizmning rivojlanishi va ahamiyati

Klassik asoslar.

Struktur funksionalizm Durkheimning ijtimoiy barqarorlik haqidagi g‘oyalari asosida shakllandi. Durkheimning fikriga ko‘ra, jamiyatni tashkil etuvchi elementlar bir-biriga bog‘liq bo‘lib, bu bog‘liqlik barqarorlikni ta‘minlaydi (Durkheim, 1895).

Parsonsning ishlanmalari.

Parsons bu tamoyillarni rivojlantirib, ijtimoiy tizimlarni tushunish uchun harakat va struktura o‘rtasidagi munosabatni aniqlashga harakat qilgan (Parsons & Shils, 1951).

U “Ijtimoiy tizim” (1951) asarida jamiyatning barqarorligini ta‘minlovchi harakat tizimlarini batafsil tushuntiradi.

3. Struktur funksionalizmning amaliy qo‘llanilishi.

Ta‘lim tizimida.

Maktablar faqat bilim olish joyi emas, balki ijtimoiylashuv va me‘yorlarni o‘rgatish instituti hamdir. Misol uchun, Yaponiya ta‘lim tizimining tahlili, maktablarning mehnat bozoriga moslashuvchan va tartibli shaxslarni yetishtirishdagi roli muhim ekanligini ko‘rsatadi (Ritzer, 1996).

Oila institutlarida.

Parsons oilani birlamchi ijtimoiylashuv maydoni sifatida ko‘radi. Oila farzandlarga ijtimoiy rollarni o‘rgatib, ularni jamiyatga integratsiya qilishni ta‘minlaydi. Biroq, zamonaviy jamiyatlarda gender rollarining o‘zgarishi oilaviy institutning funksiyalarini qayta ko‘rib chiqishga olib kelmoqda (Craib, 1992).

Davlat boshqaruv tizimlarida.

Davlat struktur funksionalizm doirasida ijtimoiy tartib va barqarorlikni saqlashda asosiy rol o‘ynaydi. Hozirgi dunyoda davlat siyosiy barqarorlik va iqtisodiy o‘sishni ta‘minlash orqali jamiyatning muvozanatini saqlab qolmoqda (Holmwood, 2005).

4. Tanqid va muqobil yondashuvlar.

Struktur funksionalizmga tanqidiy qarashlar

Parsonsning nazariyasi o'zining universalizmi va statiklikka moyilligi uchun tanqid qilingan. Giddens va boshqa zamonaviy sotsiologlar jamiyatning dinamik va murakkab xususiyatlarini yetarli darajada hisobga olmasligini ko'rsatib o'tishgan (Giddens, 1979).

Muqobil yondashuvlar.

Niklas Luhmann struktur funksionalizmni zamonaviy tizimlar nazariyasiga moslashtirgan. Luhmannning yondashuvi ijtimoiy tizimlarning o'z-o'zini boshqarish xususiyatlariga e'tibor qaratadi (Luhmann, 1995). Shu bilan birga, postmodern yondashuvlar strukturalizmga qarama-qarshi turib, jamiyatni bir butun tizim sifatida emas, balki murakkab va ko'p qatlamli hodisa sifatida tahlil qiladi.

Xulosa. Tolkot Parsonsning struktur funksionalizm nazariyasi sotsiologiyada muhim o'rin tutib, jamiyatni tizimli tarzda tushunish va tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu nazariya jamiyatni o'zaro bog'liq elementlardan tashkil topgan tizim sifatida ko'rib, uning barqarorligi va bir butunligini ta'minlovchi mexanizmlarni aniqlashga yordam beradi. Parsons o'zining AGIL modeli orqali ijtimoiy tizimlar qanday ishlashini va barqarorlikni qanday saqlashini ko'rsatib berdi. Jamiyatdagi har bir element — ta'lim,

sog'liqni saqlash, davlat boshqaruvi yoki oilaviy institut — o'ziga xos funktsiyalarni bajarib, jamiyatni bir butun tizim sifatida saqlab qolishga xizmat qiladi. Statistik ma'lumotlar ham nazariyaning dolzarbligini tasdiqlaydi: yuqori darajada funksional tizimlar barqarorlikni ta'minlashda muhim omil bo'lib qolmoqda.

Biroq, struktur funksionalizm o'zining bir qator kamchiliklariga ega. Dinamiklikning yetishmasligi, ijtimoiy tengsizlikni hisobga olmaslik va zamonaviy o'zgarishlarga moslashishdagi qiyinchiliklar nazariyaning tanqid qilinishiga sabab bo'lgan. Shu bilan birga, Niklas Luhmann kabi olimlarning tizimlar nazariyasiga qo'shgan hissassi va postmodernist yondashuvlar bu nazariyaning takomillashuvi uchun imkoniyatlar yaratdi.

Bugungi jamiyatda struktur funksionalizm nafaqat klassik nazariya sifatida, balki zamonaviy ijtimoiy muammolarni tahlil qilishda ham amaliy ahamiyatga ega. Ta'lim tizimidan tortib, sog'liqni saqlash tizimiga qadar barcha sohalarida ushbu yondashuv asosida tadqiqotlar olib borilmoqda. Ayniqsa, zamonaviy dunyoda ijtimoiy rollar va tizimlar o'rtasidagi integratsiyani saqlash masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda.

Shunday qilib, struktur funksionalizm nazariyasi nafaqat ilmiy nazariya sifatida, balki amaliy tahlil vositasi sifatida ham o'z ahamiyatini saqlab qoladi. Parsonsning g'oyalari ijtimoiy tizimlarni barqarorlashtirish, global o'zgarishlarga moslashish va ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlash uchun zamonaviy sharoitda ham muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, tanqid va yangi yondashuvlar orqali ushbu nazariyaning rivojlanishi davom etadi.

Adabiyotlar/ Literatura/ References:

1. Parsons, T. (1951). *Ijtimoiy Tizim*. Nyu-York: Free Press. Betlar: 25-68, 150-200.
2. Parsons, T., & Shils, E. A. (1951). *Harakatning umumiy nazariyasiga kirish*. Harvard Universiteti Nashri. Betlar: 70-120.

3. Turner, J. H. (1985). Sotsiologik Nazariyaning Tuzilishi. Illinoys: Wadsworth. Betlar: 130-165.
4. Ritzer, G. (1996). Klassik Sotsiologik Nazariya. McGraw-Hill. Betlar: 245-290.
5. Alexander, J. C. (1984). Sotsiologiyada Nazariy Mantiq: Klassik Betlar: 110-145.
6. Craib, I. (1992). Zamonaviy Ijtimoiy Nazariya: Parsonsdan Habermasgacha. London: Routledge. Betlar: 50-90.
7. Giddens, A. (1979). Sotsiologik Nazariyada Asosiy Muammolar. Kaliforniya Universiteti Nashri. Betlar: 95-140.
8. Merton, R. K. (1968). Ijtimoiy Nazariya va Ijtimoiy Tuzilmalar. Free Press. Betlar: 25-60.
9. Luhmann, N. (1995). Ijtimoiy Tizimlar. Stanford Universiteti Nashri. Betlar: 15-45.
10. Holmwood, J. (2005). Funksionalizm va Uning Tanqidlari. Kembridj: Polity Press. Betlar: 80-120.
11. Radcliffe-Brown, A. R. (1952). Primitiv Jamiyatda Struktur va Funktsiya. Glencoe: Free Press. Betlar: 30-65.